

Rozwój społeczny człowieka w perspektywie całego życia

16 sierpnia 2026

Wprowadzenie

Rozwój społeczny jest całościowym procesem przemian dotyczących sposobu, w jaki człowiek rozumie innych ludzi, tworzy relacje, uczestniczy w grupach, pełni role społeczne oraz korzysta z dorobku kultury. Nie ogranicza się on do dzieciństwa ani do przygotowania jednostki do przyszłego życia dorosłego. W każdym okresie człowiek wchodzi w nowe środowiska, podejmuje kolejne zadania, modyfikuje dotychczasowe relacje i uczy się funkcjonowania w zmieniających się warunkach społecznych.

Pojęcia rozwoju społecznego i socjalizacji są ze sobą związane, ale nie są tożsame. Rozwój społeczny obejmuje zmiany w kompetencjach, tożsamości, relacjach i sposobach uczestnictwa w życiu zbiorowym. Socjalizacja oznacza natomiast proces przyswajania, interpretowania, negocjowania i niekiedy przekształcania norm, wartości, ról oraz praktyk obecnych w danej kulturze.

Człowiek nie jest biernym odbiorcą oddziaływań otoczenia. Od początku życia swoim zachowaniem wywołuje reakcje innych osób, stopniowo wybiera określone rodzaje aktywności, interpretuje kierowane do niego komunikaty i współtworzy własne środowisko. Społeczeństwo przekazuje mu język, wartości, sposoby działania i wzory relacji, ale jednostka przyswaja je selektywnie. Może je również kwestionować, modyfikować i przekazywać dalej w zmienionej postaci.

Sposoby pojmowania rozwoju społecznego

Rozwój społeczny można analizować z trzech uzupełniających się perspektyw: intrapersonalnej, makrospołecznej i interpersonalnej.

Perspektywa intrapersonalna

Podejście intrapersonalne koncentruje się na przemianach zachodzących w samej jednostce. Rozwój społeczny jest tutaj rozumiany jako kształtowanie właściwości umożliwiających coraz pełniejsze uczestnictwo w życiu zbiorowym. Obejmuje między innymi rozwój kompetencji komunikacyjnych, samoregulacji, rozumienia sytuacji społecznych, zdolności współpracy oraz umiejętności pełnienia różnych ról.

Secord i Backman zwracali uwagę, że przemiany te zachodzą przez całą biografię człowieka i są rezultatem interakcji z innymi ludźmi. Każda relacja może dostarczać wiedzy o zasadach życia zbiorowego, oczekiwaniach innych osób, własnej pozycji oraz konsekwencjach podejmowanych działań.

Podobne stanowisko zajmował Klaus Hurrelmann, który ujmował socjalizację jako aktywne przetwarzanie rzeczywistości wewnętrznej i zewnętrznej. Człowiek nie tylko dostosowuje się do środowiska, lecz także próbuje pogodzić wymagania społeczne z własnymi potrzebami, możliwościami i celami. Kompetencje społeczne nie zostają osiągnięte raz na zawsze. Muszą być modyfikowane, ponieważ jednostka podejmuje nowe role i wchodzi do kolejnych środowisk.

Perspektywa makrospołeczna

Podejście makrospołeczne koncentruje się na strukturze społeczeństwa, kulturze, instytucjach, normach i systemach wartości. Rozwój jednostki analizuje się w nim jako część

procesu włączania człowieka do określonego porządku społecznego.

Theodorson i Theodorson podkreślali znaczenie integracji jednostki z grupą poprzez uczenie się jej kultury i własnej roli. Talcott Parsons traktował socjalizację jako przygotowanie do podejmowania ról społecznych. Obejmowało ono przyswojenie obowiązujących wartości, rozwinięcie poczucia odpowiedzialności oraz zdobycie umiejętności potrzebnych do wykonywania określonych zadań.

Perspektywa ta przypomina, że rozwój nigdy nie odbywa się w społecznej próżni. To, jakie zachowania i kompetencje zostaną uznane za pożądane, zależy od epoki, kultury, systemu politycznego i warunków ekonomicznych. Społeczności różnią się sposobem rozumienia autonomii, współzależności, rodziny, pracy, autorytetu i odpowiedzialności.

Nie należy jednak sprowadzać rozwoju społecznego do podporządkowania się istniejącym normom. Normy mogą być niesprawiedliwe, wykluczające albo nieadekwatne do zmieniających się warunków. Dojrzałość społeczna może zatem polegać zarówno na respektowaniu uzasadnionych zasad, jak i na zdolności do ich krytycznej oceny.

Perspektywa interpersonalna

Trzecie podejście zwraca uwagę na bezpośrednie relacje z innymi ludźmi. Rozwój społeczny dokonuje się w kontaktach z opiekunami, rodzeństwem, rówieśnikami, nauczycielami, partnerami, współpracownikami i innymi osobami znaczącymi.

Schellenberg ujmował ten proces jako przystosowywanie się do życia z konkretnymi osobami, grupami i kulturą jako całością. Relacja z osobą bardziej doświadczoną może umożliwić opanowanie nowych umiejętności, które następnie otwierają drogę do kolejnych doświadczeń. Przykładowo dziecko uczące się rozwiązywania konfliktów przy wsparciu opiekuna może później

wykorzystać tę umiejętność w grupie rówieśniczej.

Wpływ interpersonalny nie jest jednak jednostronny. Dziecko oddziałuje na opiekuna, uczeń na nauczyciela, a nowy członek grupy może zmieniać jej sposób funkcjonowania. Ponadto osoba bardziej kompetentna w jednej dziedzinie może potrzebować pomocy w innej. Rozwój społeczny dokonuje się więc w dynamicznym systemie wzajemnych wpływów.

Modele społecznego rozwoju człowieka

Model nieograniczonej determinacji środowiskowej

Pierwszy model zakłada silną, niemal nieograniczoną determinację przyczynowo-skutkową. Środowisko społeczne jest w nim traktowane jako główne źródło zmian zachowania, natomiast jednostka pozostaje przede wszystkim odbiorcą oddziaływań. Rozwój polega na wzmacnianiu zachowań pożądanых i ograniczaniu zachowań nieakceptowanych.

Dojrzałość społeczna oznaczałaby w tym ujęciu opanowanie zachowań zgodnych z oczekiwaniami otoczenia. W podejściach behawioralnych stosowane jest także pojęcie podstawowego repertuaru behawioralnego. Obejmuje ono wcześniej wyuczone zachowania, których opanowanie umożliwia zdobywanie bardziej złożonych umiejętności. Zdolność oczekiwania na swoją kolej, kierowania uwagi na rozmówcę czy naśladowania czynności może na przykład ułatwiać późniejsze uczenie się współpracy.

Zaletą tego modelu jest zwrócenie uwagi na obserwowalne zachowania i rolę uczenia się. Jego ograniczeniem pozostaje niedocenianie podmiotowości człowieka. Zachowanie uznawane za pożądane jest zależne od kultury i sytuacji, a bezrefleksyjne posłuszeństwo nie zawsze świadczy o dojrzałości.

Model ograniczonej determinacji

Drugi model przyjmuje, że środowisko nadal jest istotnym źródłem zmian, ale jego wpływ zostaje przetworzony przez dotychczasowe doświadczenia, wiedzę i właściwości jednostki. Człowiek nie jest całkowicie bezwolny wobec nacisków społecznych. W toku rozwoju zdobywa kompetencje pozwalające mu bardziej samodzielnie regulować własne postępowanie.

Umiejętności społeczne odnoszą się do konkretnych zachowań, takich jak rozpoczęcie rozmowy, wyrażenie prośby, odmowa, udzielenie wsparcia czy rozwiązanie konfliktu. Kompetencje społeczne mają szerszy charakter. Oznaczają zdolność elastycznego i adekwatnego wykorzystywania różnych umiejętności w zależności od sytuacji.

Kompetencja społeczna nie powinna być rozumiana wyłącznie jako skuteczność w wywieraniu wpływu na innych. Ważne jest także uwzględnianie potrzeb rozmówcy, respektowanie granic, odpowiedzialność za relację oraz dostosowanie działania do obowiązujących zasad.

Za szczególnie ogólną kompetencję uznawano inteligencję społeczną. Weinstein wyróżniał w niej zdolność przewidywania reakcji innych ludzi na własne zachowanie oraz umiejętność dostosowywania sposobu prezentowania siebie do odbiorcy. Elastyczna autoprezentacja nie musi oznaczać manipulacji. Może być wyrazem rozumienia, że ten sam komunikat powinien zostać inaczej sformułowany w rozmowie z przyjacielem, dzieckiem, współpracownikiem czy przedstawicielem instytucji.

Basil Bernstein zwracał uwagę na językowe warunki uczestnictwa społecznego. Opisywał kod ograniczony i rozwinięty jako odmienne sposoby organizowania komunikatów. Nie należy traktować ich jako języka gorszego i lepszego. Kod ograniczony może być skuteczny w grupie, której członkowie dzielą szeroki wspólny kontekst. Kod rozwinięty precyzuje znaczenia w sposób mniej zależny od sytuacji. Problem pojawia się wtedy, gdy

szkoła albo inna instytucja uznaje tylko jeden sposób komunikowania się za prawidłowy.

Zdobywane doświadczenie indywidualizuje rozwój społeczny człowieka. Ułatwia przewidywanie następstw własnych działań, stabilizuje sposób funkcjonowania i zwiększa względną autonomię wobec bieżących nacisków otoczenia.

Model determinacji funkcjonalnej

Trzeci model opisuje rozwój jako proces aktywny i podmiotowy. Środowisko stanowi zbiór możliwości, zasobów, ograniczeń i potencjalnych dróg działania. Człowiek wybiera część dostępnych doświadczeń, interpretuje je i współtworzy warunki własnego życia.

Model ten zakłada rozwój wiedzy o sobie oraz zdolności odróżniania własnych celów od oczekiwań społecznych. Jednostka stopniowo zaczyna rozumieć, jak określone środowiska mogą wpłynąć na jej rozwój i jakie konsekwencje wiążą się z podejmowanymi decyzjami.

Istotna jest tutaj zasada ograniczonego realizmu. Człowiek może wyznaczać własną drogę, ale powinien uwzględniać realne możliwości i ograniczenia. Sprawstwo nie jest nieograniczone. Zależy od stanu zdrowia, sytuacji materialnej, prawa, dostępu do edukacji, relacji społecznych oraz doświadczenia dyskryminacji. Odpowiedzialność za własny rozwój nie może więc oznaczać obwiniania jednostki za bariery, których sama nie stworzyła.

Model determinacji funkcjonalnej szczególnie dobrze opisuje rozwój młodzieży i dorosłych, choć pierwsze przejawy wybiórczego reagowania na otoczenie oraz samodzielnego podejmowania działań występują znacznie wcześniej.

Przełomy życiowe i instytucje socjalizacyjne

Rozwój społeczny można analizować poprzez środowiska i instytucje, z którymi człowiek styka się w toku życia. Klaus-Jürgen Tillmann wskazywał między innymi rozpoczęcie przedszkola i szkoły, kształcenie zawodowe, wejście na rynek pracy, tworzenie bliskich relacji, podejmowanie ról rodzinnych oraz przejście na emeryturę.

Społeczne przełomy życiowe są wydarzeniami, które rozpoczynają nową jakość kontaktów jednostki z otoczeniem. We wczesnym rozwoju ważne stają się wzajemne dostrajanie rytmów niemowlęcia i opiekuna. Prenatalna synchronizacja aktywności organizmu ciężarnej osoby i płodu może stanowić biologiczną podstawę późniejszej regulacji, ale właściwe interakcje społeczne rozwijają się przede wszystkim po narodzinach.

Kolejne przełomy mogą wiązać się z treningiem czynności samoobsługowych, zabawą, wejściem do grupy rówieśniczej i rozpoczęciem nauki szkolnej. W dorastaniu i dorosłości znaczenie mają pierwsze relacje romantyczne lub intymne, podjęcie pracy, usamodzielnienie, partnerstwo, rodzicielstwo albo sprawowanie opieki nad innymi. W późniejszych latach przełomami mogą być zakończenie pracy zawodowej, zmiany zdrowotne, utrata bliskiej osoby lub konieczność korzystania ze wsparcia.

Nie istnieje jedna obowiązkowa sekwencja przełomów. Nie każdy podejmuje rodzicielstwo, tworzy związek, pracuje w stałym zawodzie czy przechodzi na emeryturę w podobnych warunkach. Przełomy mogą być również nienormatywne, jak migracja, rozwód, utrata pracy, poważna choroba lub doświadczenie kryzysu historycznego.

Znaczenie wydarzenia zależy od sposobu jego interpretacji, dostępnego wsparcia oraz warunków społecznych. Rozpoczęcie

szkół może dla jednej osoby oznaczać poszerzenie możliwości, a dla innej stać się źródłem przeciążenia lub wykluczenia.

Rozwój społeczny a wytwory kultury

Marx W. Wartofsky ujmował kulturę jako skumulowane doświadczenie ludzkości utrwalone w przedmiotach, praktykach, symbolach i systemach znaczeń. Wytwory kulturowe pośredniczą między człowiekiem a światem. Dzięki nim kolejne pokolenia mogą korzystać z wcześniej opracowanych sposobów działania.

Pierwszą kategorię stanowią artefakty pierwotne, bezpośrednio wykorzystywane w działalności. Należą do nich narzędzia, urządzenia, budynki i środki transportu. Ich używanie wymaga określonych umiejętności, a równocześnie zmienia sposób wykonywania pracy i organizowania codzienności.

Drugą kategorię tworzą artefakty wtórne, które utrwalają i przekazują sposoby działania. Są to między innymi język, instrukcje, tradycje, normy społeczne, przepisy prawne, systemy wartości i symbole. Nie tylko opisują rzeczywistość, lecz także organizują zachowanie i umożliwiają koordynowanie działań wielu osób.

Trzecia kategoria obejmuje artefakty tworzące światy wyobrażone i alternatywne. Literatura, film, malarstwo, teatr, zabawa i gry pozwalają przekraczać granice bezpośredniego doświadczenia. Umożliwiają eksperymentowanie z tożsamością, wartościami i możliwymi sposobami życia. Ich funkcja nie sprowadza się do ubarwiania rzeczywistości. Mogą wspierać krytykę istniejącego porządku i projektowanie społecznych zmian.

Rozwój społeczny oznacza nie tylko uczenie się korzystania z gotowych wytworów kultury. Człowiek nadaje im znaczenia, zmienia ich zastosowania i tworzy nowe artefakty. Dostęp do kulturowych zasobów jest jednak nierówny, co wpływa na możliwości rozwojowe różnych osób i grup.

Kultura, język, szkoła i przemiany cywilizacyjne

Historyczne koncepcje antropogenetyczne próbowały wyjaśniać związki między rozwojem cywilizacji a funkcjonowaniem psychicznym człowieka. Herbert Spencer zakładał, że przemiany społeczne prowadzą do różnicowania i komplikowania struktur społecznych, czemu ma odpowiadać rosnąca złożoność organizacji psychicznej.

Jego koncepcję należy rozpatrywać jako przykład dawnego ewolucjonizmu społecznego. Liniowy podział kultur na „proste” i „rozwinęte” jest obecnie krytykowany jako etnocentryczny. Odmienność organizacji życia społecznego nie oznacza mniejszej wartości ani niższego poziomu psychicznego członków danej kultury.

Leon Festinger zwracał uwagę, że koncentracja większej liczby ludzi na ograniczonym obszarze sprzyja specjalizacji pracy i tworzeniu nowych technologii. Rozróżniał praktyczne sposoby oddziaływania na środowisko oraz symboliczne praktyki służące organizowaniu doświadczenia i radzeniu sobie z niepewnością. Podział ten również należy traktować historycznie, unikając przedstawiania religii i rytuałów jako gorszych lub nieracjonalnych form aktywności.

Edward Sapir przypisywał szczególne znaczenie językowi. Język jest nośnikiem doświadczenia kulturowego, dostarcza kategorii porządkowania rzeczywistości i uczestniczy w tworzeniu wspólnego obrazu świata. Nie determinuje jednak myślenia w sposób całkowity. Może kierować uwagę na określone różnice i ułatwiać niektóre interpretacje, ale nie zamyka człowieka w jednym sposobie rozumowania.

Peeter Tulviste podkreślał znaczenie nauki szkolnej w transmisji dorobku kulturowego. Szkoła przekazuje nie tylko wiedzę, lecz także sposoby argumentowania, klasyfikowania,

dowodzenia i rozwiązywania problemów. Może poszerzać możliwości jednostki, ale może również utrzymywać nierówności, jeśli nie uwzględnia różnic językowych, kulturowych i ekonomicznych między uczniami.

Judith Rich Harris rozróżniała środowisko rodzinne oraz publiczny świat grup rówieśniczych. Jej teoria socjalizacji grupowej mocno podkreślała autonomiczny wpływ rówieśników. Dzieci mogą zachowywać się inaczej w domu i w grupie, ponieważ każde z tych środowisk posiada odrębne normy oraz systemy pozycji.

Claude Lévi-Strauss analizował związki między strukturami kultury a sposobami porządkowania doświadczenia. Poszukiwał zarówno różnic między systemami kulturowymi, jak i bardziej uniwersalnych właściwości ludzkiego umysłu. Nie należy jednak przyjmować, że rozwój jednostki stanowi proste powtórzenie historii kultury.

Wpływ artefaktów i instytucji na psychikę jest selektywny. Zależy od sposobu ich używania, znaczenia, częstotliwości kontaktu, wieku człowieka i relacji społecznych. Między kulturą a rozwojem pośredniczą liczne mechanizmy, między innymi naśladowanie, identyfikacja, dialog, współpraca, uczestnictwo w praktykach, interpretowanie doświadczeń i samodzielny wybór aktywności.

Wiedza społeczna i uczestnictwo w życiu zbiorowym

Wiedza społeczna w znacznym stopniu wpływa na sposób włączania się człowieka w praktyki zbiorowe. Można wyróżnić jej trzy podstawowe rodzaje.

Wiedza potoczna powstaje w codziennym doświadczeniu. Obejmuje przekonania o tym, jak zachowują się ludzie, czego można oczekiwać w określonej sytuacji i jakie działania zwykle

okazują się skuteczne. Może być użyteczna, ale może również zawierać uproszczenia i stereotypy.

Wiedza instytucjonalna dotyczy formalnych i nieformalnych zasad działania organizacji. Człowiek uczy się nie tylko oficjalnych przepisów, lecz także zwyczajów, sposobów komunikowania się i oczekiwań charakterystycznych dla szkoły, zakładu pracy, urzędu lub innej instytucji.

Wiedza naukowa składa się z systematycznie tworzonych i uzasadnianych twierdzeń, które służą opisywaniu i wyjaśnianiu praktyk społecznych. Może korygować wiedzę potoczną, ale sama również podlega zmianom wraz z pojawianiem się nowych danych.

Posiadanie wiedzy nie jest jedynym warunkiem pełnego uczestnictwa. Znaczenie mają także zasoby materialne, stan zdrowia, prawa, dostępność instytucji oraz relacje władzy.

Socjalizacja płciowa obejmuje poznawanie społecznych znaczeń związanych z płcią, tożsamością, relacjami i życiem rodzinnym. Nie powinna być przedstawiana wyłącznie jako uczenie się sztywnych ról kobiety i mężczyzny, żony i męża albo matki i ojca. Oczekiwania te zmieniają się historycznie, różnią się między kulturami i mogą być przez jednostkę przyjmowane, negocjowane lub odrzucane. Współczesne ujęcie uwzględnia różnorodność tożsamości, orientacji, związków i modeli rodziny.

Socjalizacja ekonomiczna oznacza uczenie się rozumienia pracy, pieniędzy, własności, oszczędzania, konsumpcji, zadłużenia, ryzyka oraz nierówności społecznych. Obejmuje przygotowanie do aktywności zawodowej i świadomego uczestnictwa w gospodarce. Nie może być redukowana do indywidualnej zaradności, ponieważ decyzje ekonomiczne są podejmowane w określonych warunkach materialnych.

Socjalizacja polityczna obejmuje zdobywanie wiedzy o władzy, prawach, obowiązkach, instytucjach i możliwościach udziału obywatelskiego. Dokonuje się w rodzinie, szkole, grupach

rówieśniczych, mediach i życiu publicznym. Jednostka nie tylko przejmuję określone normy, lecz może porównywać poglądy, zmieniać przekonania i aktywnie uczestniczyć w życiu zbiorowym.

Na podstawie różnych doświadczeń powstaje światopogląd, czyli względnie uporządkowany system przekonań dotyczących własnego miejsca w świecie, innych ludzi, społeczeństwa, natury oraz sensu życia. Światopogląd może zmieniać się pod wpływem edukacji, nowych relacji i kontaktu z odmiennymi perspektywami.

Rozwój jako tworzenie relacji interpersonalnych

Tradycyjne modele socjalizacji często przedstawiały relację osoby bardziej i mniej doświadczonej jako układ nadrzędności i podporządkowania. Dorosły lub przedstawiciel instytucji wyznaczał instrukcje, a osoba ucząca się miała się do nich dostosować. Asymetria wiedzy i odpowiedzialności bywa potrzebna, lecz nie oznacza całkowitej jednostronności. Mniej doświadczona osoba również wpływa na partnera i przebieg interakcji.

Relacje społeczne można opisać za pomocą czterech form usytuowania człowieka wobec innych.

„Bycie do dyspozycji” oznacza gotowość odpowiadania na oczekiwania innej osoby lub instytucji. Może być elementem współpracy i podziału obowiązków, ale w skrajnej formie prowadzi do instrumentalnego traktowania człowieka.

„Bycie z” oznacza współobecność, partnerstwo i dzielenie doświadczeń. Podstawowe znaczenie mają w nim dialog, wzajemność i koordynowanie działań.

„Bycie dla” wiąże się z troską, odpowiedzialnością i wspieraniem drugiej osoby. Zdrowa postać tej relacji wymaga

jednak poszanowania własnych granic oraz podmiotowości osoby otrzymującej pomoc.

„Bycie wśród” odnosi się do członkostwa w grupie lub szerszej zbiorowości. Człowiek funkcjonuje wśród osób, z którymi nie musi tworzyć bliskich więzi, ale dzieli przestrzeń, instytucje, normy i odpowiedzialność za wspólne życie.

Cztery formy nie tworzą sztywnej sekwencji. Mogą występować równocześnie i zmieniać się zależnie od sytuacji. Rozwój relacyjny polega między innymi na coraz bardziej świadomym przyjmowaniu różnych pozycji, negocjowaniu granic, rozwiązywaniu konfliktów, uwzględnianiu perspektywy innych oraz zachowywaniu własnej autonomii.

Podsumowanie

Rozwój społeczny jest procesem zachodzącym jednocześnie w jednostce, relacjach i kulturze. Człowiek zdobywa kompetencje poprzez kontakty z innymi ludźmi, uczestnictwo w instytucjach i korzystanie z wytworów kulturowych. Wpływy te przyswaja jednak aktywnie i selektywnie. Interpretuje doświadczenia, dokonuje wyborów i współtworzy warunki własnego życia.

Pełne wyjaśnienie rozwoju wymaga połączenia perspektywy intrapersonalnej, makrospołecznej i interpersonalnej. Nie istnieje jeden uniwersalny wzorzec społecznej dojrzałości ani jedna obowiązkowa droga życia. Przebieg zmian zależy od kultury, warunków materialnych, relacji, dostępnych instytucji i osobistej historii.

Dojrzałość społeczna nie polega wyłącznie na dostosowaniu się do istniejącego porządku. Obejmuje również zdolność współpracy, rozumienia różnych perspektyw, ochrony własnych granic, odpowiedzialnego korzystania z wolności oraz uczestniczenia w zmianie społecznej. Człowiek jest kształtowany przez kulturę i relacje, ale równocześnie sam je interpretuje, negocjuje i przekształca.

Opracowano na podstawie rozdziału trzeciego dotyczącego rozwoju społecznego w podręczniku pod redakcją Jana Trempały.

Jeśli potrzebujesz pomocy w pisaniu nowej pracy z pedagogiki, to polecamy serwis [pisanie prac z pedagogiki](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac.